

לשות התש"א ליצירה

שנה ראשונה

"אוצר טוב וכל-בו לירושלים"

"לוח ירושלים" ומפעלו הספרותי של
דב נתן ברינקר (בריִיקר)

יוסי שפנייר

בשנת תשע"ב מלאו 60 שנה לתום הופעתו של "לוח ירושלים". ה"לוח" הייחודי והנשכח היה מפעלו הספרותי העצמאי של דב נתן ברינקר (1893-1951), איש רב פעלים בתחומי התורה, המחקר, העיתונאות וההתיישבות. באמצעות הלוח, שראה אור במשך 12 שנה, ביקש ברינקר לחבב את ירושלים על הרבים, ולהביא בפני הקוראים מחקרים על תולדותיה, על שכונותיה ועל אישיה. ברינקר נולד בב' בשבט תרנ"ג (1893) בדווינסק שבלטביה, ואת ראשית חינוכו קיבל בתלמודי תורה ובישיבות בעיר הולדתו. לאחר מכן למד בבית הספר העממי בליברפול (אנגליה), לשם היגרה משפחתו. לאחר שהות של שנתיים באנגליה, באלול תרס"ו (1906), בהיותו בן 13, עלה ארצה עם בני משפחתו והם התיישבו בשכונת מאה שערים בירושלים. בירושלים למד בישיבת "עץ חיים", שבה לימד גם אביו. בשנת 1914 נשא לאישה את חיה רחל ריבלין, ועם הקמת כפר עברי־נווה יעקב, עברו בני הזוג להתגורר במקום ובנו שם את ביתם.

ד"ר יוסי שפנייר הוא מרכז ההתמחות ללימודי ארץ ישראל במכללה האקדמית אורות ישראל באלקנה, החוקר את נושא ההתיישבות היהודית מצפון לירושלים עד מלחמת העצמאות.

במהלך שנותיו בנווה יעקב היה ברניקר ממובילי ההתיישבות הקטנה, ואחד מנציגיה בוועדות שונות. הוא אף היה פעיל במסגרות נוספות למען היישוב היהודי בארץ ישראל, והיה ממייסדי "המזרחי הצעיר". במשך השנים הרבה לכתוב מאמרים ותגובות בכתבי עת ובמאספים שונים, ונמנה עם תומכיו הנאמנים של הרב א"י הכהן קוק, רבה האשכנזי הראשון של ארץ ישראל. עם הקמת המדינה ופרוץ מלחמת העצמאות נאלץ ברניקר לעזוב את ביתו, תוך שהוא משאיר מאחוריו את מרבית כתביו ומקווה לשוב למקום בעתיד. ואולם תקוותו נכזבה, וכל כתביו ורכושו אבדו כאשר ננטש המקום במהלך המלחמה.

לוח ירושלים, מפעלו הספרותי הבולט ביותר, היה חלק מסוגה ספרותית רחבה למדי, פיתוח של רעיון שהחל את דרכו כבר במאה ה-15 וה-16 באירופה. באותה תקופה החלו מדפיסים שונים לצרף ללוח השנה הסטנדרטי מידע רחב, חלקו שימושי, שהוקדש בעיקרו לענייני התקופה והמקום. התכנים המגוונים שנספחו ללוח השנה התרחבו מאוד עם חלוף הזמן, עד שלימים הפך לוח השנה למשני, ביחס לחומר הרב שעיטר אותו. כך התפתחו גם לוחות שנועדו לחוגים חברתיים ממוקדים: סוחרים, אמנים, מדינאים ועוד. בעבר היו הלוחות בין הספרים היחידים שנפוצו ונמצאו כמעט בכל בית שבו ידעו קרוא וכתוב, ומשום כך שימשו כלי חשוב להפצת מידע מגוון. לוח ירושלים של ברניקר התמקד, מטבע הדברים, בנושאים מגוונים הקשורים לעיר ולדמותה, וכך שימש מקור מידע חשוב וייחודי על העיר ואוכלוסייתה.

מידע, ספרות וגאוגרפיה: אופיו של לוח ירושלים ותכניו

ראשית עיסוקו של ברניקר בנושא ירושלים הייתה בהיותו עוזרו ומזכירו הספרותי של א"מ לונץ, בשנים תרע"ג-תרע"ו (1913-1916). באותן שנים עסקו השניים במשותף בעריכת כרכיו האחרונים של "לוח ארץ ישראל", שראה אור במשך כ-20 שנה. לוח ארץ ישראל כלל אף הוא אוסף גדול של מאמרים על הארץ, בכלל זאת כתבי יד של עולי רגל, וסיפק מידע בנושאים גאוגרפיים דוגמת שמות יישובים; גודל האוכלוסייה ועיסוקה; תולדותיהם של חוקרים ונוסעים; מידע על מוסדות חינוך; תעשייה ועוד. בעבודתו לצד לונץ צבר ברניקר ניסיון וידע כללי שסייעו בידו לימים בעריכת לוח ירושלים, שאותו פרסם בעצמו כ-25 שנה מאוחר יותר.

לוח ירושלים של ברניקר ראה אור ברצף בשנים תש"א-תשי"ב (1940-1952), כסדרת ספרים בפורמט קטן (11X15 ס"מ), חלקם עבי כרס, שהאחרון שבהם מונה 432 עמודים. הכרכים כולם מכילים מחקרים ומאמרים מגוונים מאת חכמי ירושלים וחוקריה, המתייחסים הן לעבר הרחוק

והן לעבר הקרוב ולמצב הדברים בזמן הכתיבה. בצמד העמודים הראשונים בכל לוח הציג ברניקר את מטרתו: מגמתו ושאיפתו, לתת לכל אדם בישראל, בכל מקום שהוא, בישראל ובגולה, לכל הדורש ושואל לשלום ירושלים, יחד עם לוח השנה גם את ספר השנה של ירושלים הנותן תמונה חיה ובהירה מחיי ירושלים. מצבה ומעמדה, הכלכלי והיישובי, התורני והתרבותי, כמו שהם לפנינו היום, יחד עם רשמים וזיכרונות ממעמדה בדורות שעברו, ובדורנו אנו. דור התחייה והבנין של עמנו בארצנו ומולדתנו. הלוח כלל שלושה מדורים עיקריים, ואלה השתכללו והלכו במהלך השנים, עד שקיבלו את עיצובם המלא בגיליונות האחרונים: מדור "לוח השנה" כלל לוח עברי, אירופי ומוסלמי לכל ימות השנה, תוך ציון השבתות, החודשים והמועדים, המולדות, התקופות וזמני עלות השחר והשקיעה לכל יום בשבוע. כן כלל המדור את "פרשת החודש" לכל חודש וחודש, מאמרי חז"ל, פיוטים ופזמונים מענייני היום, לוח לקריאת פרקי הנ"ך, המשנה והדף היומי, ו"קורא הדורות לאישי ישראל". המדור "בשעריך ירושלים" כלל "מורה דרך לירושלים, רשימות על מצבה הגאוגרפית ותולדות בניינה, תכונות העיר העתיקה, המקומות הקדושים וההיסטוריים

"שכונת הפועלים חוץ לעירוב - ואסור לטלטל בה"

בלוח משנת תש"ט, למשל, אפשר לקבל מושג על היקפה ועל גודלה של ירושלים המערבית, באמצעות שרטוט "קו העירוב" של העיר. כך ניתן להבחין בנקל שאזורים המצויים כיום במרכז הבנוי של העיר עדיין היו בלתי מיושבים, וממילא גם לא הוקפו בעירוב. עוד צוין שבין השכונות קריית משה ובית הכרם נותרו שדות ואזורים פתוחים, ולפיכך נכתב כי:

מותר לטלטל דרך כביש עין כרם לשכונת קרית משה ובתוך השכונה עצמה, אבל רק דרך הכביש לא דרך השדה לצד גרז' המקשר, ומקרת משה לבית הכרם אסור לטלטל אף דרך הכביש, ואף דרך השדה וכן בית הכרם עצמה, שכונת הפועלים חוץ לעירוב ואסור לטלטל בהם [...] ברחוב רמב"ן (רחביה) מותר לטלטל עד מקום ההתחברות עם רחוב הרב סעדיה גאון – ומשם לשדה אסור לטלטל כן השביל המוביל משם לעמק המצלבה. עמק המצלבה חוץ לעירוב ואסור לטלטל שם

(לוח ירושלים לשנת התש"ט, עמ' רצט).

הלוח סיפק גם מקור מידע על שירותי מזון ולינה בעיר. כך למשל, בלוח ירושלים הראשון (תש"א) ניתן לקבל תמונה על 12 מזונות "תנובה" שהיו פזורים בעיר, ואשר לשניים מהם כבר צורף מספר טלפון בן ארבע ספרות. כן מצוינים בעיר שישה מלונות: אמדורסקי, ורשבסקי, כרמל, פלטין, ציון ותל אביב. בלוח השני (תש"ב) ציטט ברינקר את נתוני המפקד של תושבי ירושלים, שנערך בידי המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית בשנת ת"ש. על פי המפקד הגיע מניין תושבי העיר היהודים לכדי 82,000, מהם 38,256 אשכנזים, והיתר ספרדים ובני עדות המזרח. כאמור, גם בענייני תעשייה העסיק ברינקר את הקוראים.

בתוכה ורובע היהודים. העיר החדשה לשכונותיה ופרבריה והישובים הכפריים שבסביבתה". המדור הספרותי כלל מאמרים, רשימות וסקירות בשבחה של ירושלים, קורותיה ודברי ימי אישה ועסקניה, שפעלו למען תחייתה ובניינה מאז אמצע המאה ה-19.

הלוח שימש בשנות הופעתו במה לרבנים, לחוקרים ולסופרים, בהם הרב פרופ' שמחה אסף, יצחק בן-צבי, פרופ' א"י בראוור, הרב מאיר חי עוזיאל, הרב יהודה ליב פישמן-מימון, הרב אי"ה קוק ורבים אחרים.

למעלה מימין: דרכונו המנדטורי של ברינקר (באדיבות חנה וצבי טל)
למעלה משמאל: חותמת ה"מוכתר" של ברינקר (באדיבות חנה וצבי טל)

וכך, בידיעה קטנה בלוח החמישי (תש"ה) הביא ברינקר מידע על חברת "המקשר" – שירות המכוניות הציבוריות בירושלים ובסביבתה. לטענתו, את התפתחות התעשייה בארץ באותם ימים לא ניתן היה לראות בירושלים, ולכן יש לראות את יסוד "המקשר" בירושלים כסממן חיובי, אם גם לא תמיד רווחי:

התנועה הרבה ש"המקשר" מפתח בקיום שהכנסה בהם אינה מצדיקה את השרות הקיים, מועילה בהרבה לקידום הישוב. מפתח עצמו מקיים "המקשר" בשרות ובעבודות הקשורות בו כ-200 משפחות. 80 אומניבוסים פועלים בקוי השרות השונים של העיר ופרוריה. עוברים בקוים אלה למעלה מ-3 מליון קילומטר לשנה בהעברים כ-30 מליון נוסעים (לוח ירושלים לשנת התש"ה).

"מתוך סבל כללי ופרטי": לוח ירושלים לשנת תש"ט

הכרך התשיעי של לוח ירושלים היה ייחודי, כיוון שנערך והתגבש במהלך מלחמת העצמאות. מלאכת עריכת הלוח בימים קשים אלה לא הייתה פשוטה כלל, בייחוד משום שברינקר עצמו נאלץ לעזוב את ביתו ויישובו נהרס. ואולם ברינקר לא ויתר על פרסום הלוח גם נוכח הנסיבות הקשות, והלוח הופיע במועדו. בעמוד האחרון ציין ברינקר:

במאמץ מיוחד, מתוך סבל כללי ופרטי, אחר כל מה שעבר עלי בשנה זו, התאזרתי חיל והנני מגיש לכם גם השנה את "לוח ירושלים", לשנת תש"ט הבעל"ט. תשעת הכרכים של לוח ירושלים הם עדות נאמנה על טיבו וחשיבותו של לוח-ירושלים. הוא זכה לתהילה ולשם בכל החוגים והזרמים של היהדות בארץ ובחול"ל. ומשום כך לא רציתי לוותר על הוצאתו גם בשנה קשה זו (לוח ירושלים לשנת התש"ט).

לאורך השנים שיבחו רבים את הלוח ואת תכניו. כך למשל, בעיתון "דבר" מיום ו' באלול תש"ז נכתב בין היתר:

עשרים וחמש שנה לאחר שנפסק "לוח ארץ ישראל" של רא"מ לונץ התחיל להוציא בירושלים דב נתן ברינקר "לוח ירושלים" והוא מוציא בקביעות מידי שנה מאז תש"א [...] ניתן לומר כי אין כל דבר גדול וקטון בירושלים שאין מדריך זה מקדיש לו תשומת לב ראויה [...] תמצא כאן שורת מאמרים לקורות העליות מראשית הימים ועד העליה השניה, זכרונות על ירושלים בדור הקודם, תיאורי טיפוסים משומרי החומות, מגילות משפחה, רשימות על אישי ירושלים, צליליה המוסיקליים, יסדה של עיר הקודש לראשית החקלאות העברית וכדומה. כללו של דבר, ה"לוח" הוא אוצר טוב וכל-בו לירושלים וארץ-ישראל.

מותו של ברינקר וסופו של הלוח

בערב ימיו שינה ברינקר את שם משפחתו מברינקר לבר-יקר, וכך אף חתם כעורך לוח ירושלים. בשנותיו האחרונות כהו עיניו בשל מחלת סכרת שבה חלה, ובעריכת הלוח נעזר בכדו חיים לוי, שבו ראה את ממשיך דרכו. ברינקר עצמו עיצב וערך את מרבית הכרך ה-12 של הלוח, ומן ההקדמה עולה רצונו להמשיך את המפעל גם בשנים הבאות, מתוך אהבה רבה ורצון לחבב את ירושלים על הרבים. ואולם, ביום שישי כ' באלול תשי"א, בעוד הלוח מצוי בעימוד סופי, הלך ברינקר למשרדו ברחוב בן יהודה בירושלים, ובסמיכות מקום, בחנות הפרחים דיליאן, לקה בהיפוגליקמיה (נפילת רמת הסוכר בדם), ומת במקום, בעודו בן 58 שנה בלבד. ברינקר נטמן בבית העלמין שיח' באדר, בסמוך למשכן כנסת ישראל כיום, ואת סיום עריכת הגיליון האחרון השלים נכדו, חיים לוי. זה היה הכרך האחרון, ואחריו לא ראו אור כרכים נוספים.

שנים רבות לאחר מכן הביעה גם עיריית ירושלים את הערכתה לפועלו של ברינקר, בהעניקה את שמו לרחוב בשכונה החדשה נווה יעקב, המצויה בסמיכות מקום לכפר עברי-נווה יעקב, שבו התגורר עד מלחמת העצמאות.

תודתי לשופט צבי ולחנה טל, חתנו ובתו של דב נתן ברינקר, שהביאו לידיעתי פרטים חשובים, ולחיים לוי שהעמיד לרשותי מקורות על קורות חיי סבו, שעמו עבד בסוף דרכו.

לעיון נוסף:

1. צ' טל, "זכרון לרבי דב נתן ברינקר (בר-יקר)", נשמתו בגזי מרומים", הצפה, כ"ב באלול תשמ"ו.
2. צ' טל, עד בוא השמש, אור יהודה תש"ע, עמ' 97-98.
3. י"א קלוזנר, "אלמנח", האנציקלופדיה העברית, ג, ירושלים תשכ"ו, טור' 695-696.

מימין: מבוא ברינקר בשכונת נווה יעקב בירושלים משמאל: קברו של ברינקר בבית העלמין שיח' באדר

